

К. І. Пономарьова,
старший науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук

Вивчаємо українську мову в 2 класі

Анотація

У статті розкрито особливості навчання української мови в 2 класі за новою програмою. Визначено основні завдання мовленнєвої, мовної, соціокультурної і діяльнісної змістових ліній та вимоги до результатів компетентнісно орієнтованого навчання.

Компетентнісно орієнтоване навчання, змістові лінії початкового курсу української мови.

Аннотация

В статье раскрываются особенности изучения украинского языка во 2 классе по новой программе. Определены основные задачи речевой, языковой, социокультурной и деятельностной содержательных линий и требования к результатам компетентностно ориентированного обучения.

Компетентностно ориентированное обучение, содержательные линии начального курса украинского языка.

Annotation

In the article the special features of the new program for Ukrainian language study in 2nd class are presented. There are determined new objectives for speaking, language, sociocultural and activity content lines as well as requirements for competition-oriented learning.

Competention-oriented learning, content lines of the primary course of Ukrainian.

Державний стандарт початкової загальної освіти націлює процес навчання мови на формування в учнів складників ключових і предметних компетентностей: комунікативної, соціокультурної та уміння вчитися. Цими складниками є мовленнєві уміння й навички, мовні знання і здатність застосовувати їх у мовленнєвій практиці, певний рівень культури, соціальний досвід, загальнонавчальні уміння й навички. Їх формуванню підпорядковані чотири змістові лінії програми з української мови: мовленнєва, мовна, соціокультурна і діяльнісна.

Зміст **мовленнєвої лінії** спрямований на формування в молодших школярів таких мовленнєвих умінь:

- розуміти і передавати сприйняту на слух інформацію;
- підтримувати, ініціювати і вести діалог;
- правильно, вільно, виразно читати і розуміти зміст прочитаного;
- будувати усні й письмові зв'язні тексти, висловлювати власну думку.

З цією метою розвивають, удосконалюють чотири види мовленнєвої діяльності, якими учні певною мірою оволоділи в 1-му класі: аудіювання, говоріння, читання і письмо.

Розвиток **аудіативних умінь** другокласників продовжуємо здійснювати на матеріалі елементів мовного потоку (звуків, складів, слів, словосполучень, речень), текстів та інструкцій щодо виконання навчальних дій.

У першому семестрі робота ґрунтується переважно на використанні *елементів мовного потоку*. З цією метою доцільно давати учням завдання такого змісту:

- на визначення кількості почутих звуків, складів у слові;
- на встановлення кількості слів у реченні;
- на визначення кількості речень у невеликому тексті;
- на зіставлення ряду слів з малюнком, на якому зображений один із названих предметів;
- на поділ прослуханих слів на групи за певною ознакою;
- на вилучення зайвого з групи слів.

Для формування умінь слухати і розуміти *текст* можна використовувати різні жанри: казки, оповідання, вірші, навчальні тексти. Однак для контрольної перевірки аудіативних умінь слід добирати лише художні тексти обсягом 120-200 слів.

Після прослуховування зазначених текстів доцільно пропонувати другокласникам запитання і завдання такого змісту:

- на запам'ятовування персонажів тексту;
- на відтворення послідовності подій;

- на запам'ятовування елементів фактичного змісту (Хто? Що? Де? Коли?);

- на висловлення власної думки про персонажів та описані події.

Належну увагу варто приділяти формуванню умінь слухати, правильно сприймати і розуміти усні *інструкції* щодо виконання навчальних дій. Основна мета цієї роботи – забезпечити не лише розуміння, а й адекватні дії учнів, спрямовані на реалізацію поставлених учителем навчальних завдань.

Доцільними з цією метою будуть завдання на уважність:

- виконання певних дій, озвучених учителем;
- відтворення змісту малюнка після короткотривалого його перегляду;
- знаходження в предметах чи мовних одиницях зазначених учителем ознак;
- знаходження зайвого в сприйнятому на слух ряду слів;
- розподіл зазначених в інструкції для парної чи групової роботи обов'язків між учасниками.

У процесі роботи над сприйманням і розумінням усних інструкцій недоцільно повторювати їх кілька разів. Важливо привчати другокласників виконувати завдання після одного прослуховування.

Розвиток *усного мовлення* (говоріння) здійснюється в двох напрямках – у процесі складання діалогів і побудови зв'язних висловлювань (переказування текстів та складання розповідей).

Для формування в другокласників *діалогічного* мовлення пропонуємо використовувати завдання такого змісту:

- відтворення діалогу із прослуханої чи прочитаної казки, розповіді;
- доповнення діалогу репліками-відповідями на подані запитання;
- побудова запитань до запропонованих реплік-відповідей;
- розігрування діалогу за ситуативним малюнком;
- складання діалогу за словесно описаною вчителем ситуацією;
- продовження діалогу за поданим початком.

Важливу роль у процесі складання і розігрування діалогів необхідно відводити вивченню й доречному застосуванню формул мовленнєвого етикету (ввічливих слів) під час вітання, прощання, прохання, вибачення; дотриманню правил етикету у спілкуванні з людьми різного віку й статусу; вживанню українських форм звертання до дітей та дорослих.

Треба уникати штучних діалогів, коли репліки-відповіді на запитання співрозмовника учні формулюють повними реченнями, надмірно (після кожної репліки) вживають ввічливі слова, повністю дублюють аналогічні запитання співрозмовника замість уживання притаманних діалогічному мовленню коротких, але зрозумілих із конкретної розмови запитань типу: *А як у тебе? А що тобі? А з ким ти?*, довго очікують або підказують запитання співрозмовникові, який не знає чим продовжити розмову, намагаються строго дотримуватись чергування реплік тощо.

У новій програмі змінено вимоги до обсягу складених учнями діалогів, зокрема, в 2 класі ця норма становить 3-4 репліки на двох учасників розмови (у попередній було на одного учасника) без урахування етикетних формул початку і кінця спілкування.

Уміння будувати *монологічні* усні зв'язні висловлювання формуються в процесі переказування текстів та складання власних розповідей, описів, найпростіших міркувань.

У роботі над усним переказом прослуханого чи прочитаного тексту в 2 класі доцільно використовувати допоміжні матеріали: ілюстрації, серії малюнків, запитання, опорні слова і словосполучення. Переказуванню повинна передувати підготовча робота, а саме: тлумачення значення невідомих чи маловживаних слів, сталих висловів, коротка бесіда за змістом тексту з метою з'ясування, чи зрозуміли його учні, спостереження за виражальними засобами мови (яскравими, образними словами, словосполученнями) та доцільністю їх уживання.

Під час переказування слід націлювати учнів на те, що про той самий епізод із тексту можна розповісти різними словами, і спонукати дітей не

прагнути повторювати слово в слово оригінал тексту або фрази і речення своїх однокласників, а переказувати текст своїми словами. Однак заохочувати вживати виражальні засоби мови, використані автором тексту.

З навчальною метою для переказування можна використовувати тексти різних жанрів і стилів, у тому числі й інструкції до ігор, навчальних дій тощо. Для контрольної перевірки програмою передбачений художній текст обсягом 40-50 слів.

Формуючи в другокласників уміння будувати самостійні усні зв'язні висловлювання, варто використовувати різноманітні допоміжні матеріали: малюнки і серії малюнків, опорні слова, початок або початок і кінцівку тексту тощо. Цінним і цікавим для учнів буде складання розповідей про прочитані книжки, переглянуті фільми чи телепередачі, про побачені, почуті, пережиті ситуації з особистого життя. При цьому слід стимулювати дітей до оцінки розказаних подій, вчинків, персонажів та висловлення власних думок, порад, пропозицій, побажань.

Під час озвучування учнями переказів та усних розповідей учитель повинен стежити за логікою і послідовністю висловлення думки, правильністю побудови речень, сполучуваністю використаних слів, дотриманням учнями орфоепічних норм української літературної мови. У полі зору вчителя повинна бути не тільки змістова сторона дитячих усних висловлювань, а й їх мовне оформлення: використання виражальних засобів мови, уникнення невиправданих повторів, використання міжфразових зв'язків тощо. виправлення допущених помилок має бути тактовним, коректним, доречним, таким, що не заважатиме учневі продовжити логічний виклад думки.

Формування *читацьких умінь* здійснюється переважно на уроках літературного читання, однак певною мірою ця робота проводиться і на уроках української мови. Зокрема, вчимо дітей:

- миттєво розпізнавати окремі характеристики тексту (наявність або відсутність заголовка, кількість абзаців);

- правильно інтонувати речення, різні за метою висловлювання;
- дотримуватись відповідної інтонації під час читання речень, що містять певні розділові знаки (кому, тире, двокрапку);
- дотримуватись орфоепічних норм літературної української мови під час читання слів з апострофом, зі звуками [ґ] і [г], [дж], [дз], [дз'], із подовженими приголосними звуками, з дзвінкими приголосними в кінці складу і слова, з ненаголошеними [е], [и];
- знаходити в прочитаному тексті певне слово, речення чи абзац певного змісту.

Робота над формуванням *писемного мовлення* (побудовою письмових зв'язних висловлювань) носить у 2 класі здебільшого пропедевтичний характер. Зокрема, програмою передбачено:

- складання і записування підписів під серією малюнків;
- побудова і записування окремих речень, що передають зміст малюнка, вид з вікна, дій, що виконуються на уроці тощо;
- записування складеного з 2-4 речень тексту на близьку і зрозумілу для дітей тематику;
- написання записок, що вміщують якусь інформацію, прохання;
- відновлення і записування деформованих текстів;
- добір і запис заголовка до тексту;
- удосконалення і записування тексту з часто повторюваними словами.

Систематичне виконання зазначених видів роботи забезпечить повноцінну підготовку учнів до побудови письмових переказів і творів у 3-му та 4-му класах.

На формування і розвиток аудіативних умінь, діалогічного та монологічного усного мовлення і читацьких навичок не відведено окремих годин. Реалізація цих складників мовленнєвої лінії здійснюється протягом навчального року на кожному уроці української мови.

У 2-му класі для уроків розвитку *зв'язного мовлення* передбачено окремі години. На таких уроках у школярів формують уміння будувати письмові зв'язні тексти.

У програмі зазначено, що основною метою уроків розвитку зв'язного мовлення у 2-му класі є збагачення мовлення учнів виражальними засобами мови: порівняннями, епітетами, метафорами (без уживання термінів). Другокласники мають навчитися знаходити їх у текстах, правильно розуміти і доречно вживати у власному мовленні.

Також на уроках розвитку зв'язного мовлення формують уміння редагувати деформовані речення і тексти, складати тексти-розповіді й описи за малюнком і запитаннями, серією малюнків, даним початком, опорними словами. У першому семестрі творчі роботи виконуються, як правило, усно, в другому – учням слід пропонувати самотійно записувати в зошити невеликі зв'язні висловлювання (3-4 речення).

Реалізація **мовної змістової лінії** передбачає засвоєння другокласниками елементарних знань з мови, необхідних для правильного усного мовлення і грамотного письма. Тому в процесі вивчення мовних одиниць і явищ, слід зосереджуватись не тільки на запам'ятовуванні правил, а, що найголовніше, на їх розумінні і практичному застосуванні. Саме такий підхід до опанування теоретичного матеріалу з мови забезпечить формування мовного складника комунікативної компетентності.

У новій програмі змінено послідовність вивчення мовних розділів – від найменших мовних одиниць (звуків і букв) до найбільшої – тексту.

На вивчення розділу «Звуки і букви» навчальні години передбачено лише в 2-му класі, тому від рівня опанування цих тем другокласниками у значній мірі залежать успіхи молодших школярів упродовж наступних років вивчення курсу української мови в початкових класах.

Опановуючи цей розділ, учні мають чітко розрізняти звуки і букви, голосні і приголосні звуки, дзвінки і глухі та тверді і м'які приголосні; засвоїти правила позначення на письмі звуків [дж], [дз], [дз'], м'якості

приголосних звуків, подовжених м'яких приголосних, вживання апострофа, наголошування слів, поділу слів на склади.

Паралельно зі сформованим у 1-му класі вмінням будувати звукові моделі слів (– О = О) у другокласників формують уміння транскрибувати слова ([дин'а]), не вживаючи терміну *транскрипція*.

Міцного засвоєння потребує українська абетка (алфавіт), оскільки без неї неможливим буде формування уміння користуватися словниками. Доцільним є паралельне використання обох термінів – абетка й алфавіт, адже вживання лише суто українського – абетка – обмежує розуміння цього поняття учнями, оскільки грецьке за походженням слово «алфавіт» має схожі за звучанням аналоги в багатьох мовах світу.

Не менш важливою є тема «Перенос частин слів з рядка в рядок». Учні 2 класу повинні засвоїти кілька правил переносу слів, зокрема: зі збігом приголосних, з подвоєнням букв, зі складами, утвореними з однієї букви, з літерами *й* та *ь* в середині слів. На вивчення і застосування кожного правила радимо виділяти не менше однієї навчальної години (1 уроку).

Особливої уваги потребує засвоєння правильного вимовляння і написання слів з ненаголошеними голосними [е], [и]. Під час вивчення розділу «Звуки і букви» доцільно залучати другокласників до спостереження за цими словами, вправляти учнів у правильній вимові ненаголошених [е], [и], вчити самостійно знаходити слова з цими звуками в реченні, невеликому тексті. Варто пропонувати дітям такі вправи:

- змінити форму слова із сумнівним звуком (однини на множину і навпаки) так, щоб ненаголошений голосний став наголошеним;
- порівняти звучання [е], [и], які зустрічаються в споріднених словах у наголошеній і ненаголошеній позиціях.

На основі цих спостережень в учнів формується уявлення про перевірні слова, необхідні для того, щоб визначити, яку букву (*е* чи *и*) слід писати в ненаголошеній позиції.

Робота над засвоєнням правопису слів з ненаголошеними [e], [и] продовжується під час вивчення розділу «Корінь слова, спільнокореневі слова», коли другокласники вчать добирати перевірні спільнокореневі слова. У цей період вони засвоюють правило про правопис слів з ненаголошеними голосними [e], [и] і застосовують його у процесі письма.

Учитель має систематично приділяти увагу роботі над передбаченими програмою словниковими словами. Їх опрацювання слід розпочинати з тлумачення значення, аналізу правопису, вправлення у правильній вимові і наголошуванні. Наступним кроком має стати введення цих слів у словосполучення і речення, тексти. Міцному засвоєнню правильного їх написання сприятимуть періодичні словникові диктанти, складені із цих слів.

Під час вивчення розділу «Слово» рекомендуємо ознайомлювати другокласників з термінами-назвами частин мови – іменник, прикметник, дієслово, прийменник, та використовувати їх у формулюванні запитань і завдань.

На завершення вивчення кожного мовного розділу радимо проводити узагальнювальні уроки, присвячені повторенню і систематизації знань про вивчені мовні одиниці, засвоєнню алгоритмів мовних розборів (звуко-буквений аналіз слів, розбір слів за будовою та ін.).

З метою формування й закріплення орфографічних і пунктуаційних умінь необхідно впродовж навчального року пропонувати учням писати різні види навчальних диктантів: зорові, слухові, малюнкові, словникові, творчі та ін. Нагадаємо, що обсяг контрольних диктантів у 2 класі становить 30-50 слів.

Ретельної уваги з боку вчителя потребує вдосконалення в учнів графічної навички письма (дотримання належної форми, висоти, нахилу та поєднання букв), вироблення необхідної швидкості письма (16-25 знаків за хвилину), формування культури оформлення письмових робіт (розташування заголовка в рядку, дотримання абзаців, охайність виправлень).

Вперше в новій навчальній програмі з української мови розроблено зміст **соціокультурної лінії**, реалізація якої передбачає формування соціокультурної компетентності учнів, а саме: загальний культурний розвиток особистості і здатність виконувати певні соціальні ролі, адаптуватися в соціальному середовищі.

Зміст соціокультурної лінії представлений чотирма розділами:

1. Тематичні групи слів, що називають державу, її столицю, державну символіку, реалії життя народу.
2. Фольклорні твори великої і малої форм.
3. Особливості національного мовленнєвого етикету, правила мовленнєвої поведінки під час спілкування.
4. Соціальні ролі.

Відповідно до програми другокласники повинні знати і правильно записувати назву нашої держави і її столиці, розпізнавати державні символи України, розрізняти велику і малу батьківщини, мати уявлення про національні символи українського народу (верба, калина, вишитий рушник), знати найвідоміші народні та релігійні свята, обрядові дійства, якими супроводжуються ці свята, знати і відтворювати казки, загадки, лічилки, мирилки, заклички, дитячі пісні, колядки, щедрівки, доречно вживати формули мовленнєвого етикету вітання, прощання, прохання, вибачення, дотримуватись правил мовленнєвого етикету під час виконання певних соціальних ролей (члена сім'ї, учня, гостя, читача бібліотеки), культури поведінки на природі.

Засобом реалізації цих завдань можуть стати доступні тексти на виховну тематику та пізнавального змісту, дитячі фольклорні твори, бесіди, екскурсії, культпоходи, посильні проекти тощо. Треба прагнути до того, щоб учні дотримувались культури поведінки і правил мовленнєвого етикету не тільки на уроках української мови, а й у повсякденному шкільному та позашкільному житті. Це сприятиме виробленню в дітей звички поводитись належним чином завжди і всюди.

Щоб забезпечити виконання соціокультурної лінії, радимо вчителям орієнтуватися на її зміст при формулюванні і реалізації виховного компонента мети кожного уроку української мови.

Актуальним у початковій школі загалом і в 2 класі зокрема є формування в учнів компетентності уміння вчитись, яка виявляється в здатності організовувати і контролювати свою навчальну діяльність. Саме на це спрямований зміст **діяльнісної лінії**. Вона містить чотири групи загальнонавчальних умінь і навичок: навчально-організаційні, навчально-інформаційні, навчально-інтелектуальні і творчі, контрольоцінні.

У процесі навчання мови в другокласників необхідно закріплювати й удосконалювати вміння організовувати своє робоче місце і підтримувати порядок на ньому, уважно слухати вчителя і виконувати всі його настанови, дотримуватись послідовності виконання завдань, орієнтуватися в часі, відведеному на їх виконання, співпрацювати з однокласниками, слухати і доповнювати їхні відповіді.

Обов'язкової уваги в 2 класі потребує підготовка учнів до роботи за підручником «Українська мова», який, у порівнянні з букварем, має зовсім інший зміст і структуру. Тому перший урок української мови радимо присвятити ознайомленню другокласників із призначенням цієї навчальної книжки, її будовою, умовними позначеннями, структурою вправ, призначенням зразків, способом подачі правил, пам'яток тощо. Аналогічну роботу необхідно проводити перед використанням навчальних посібників, зошитів з друкованою основою, словників.

У 2 класі продовжується формування умінь виконувати посильні розумові дії – аналізувати, порівнювати, робити висновки, знаходити «зайвий» у групі однакових предметів чи мовних об'єктів, доповнювати групу об'єднаних за певною ознакою одиниць тощо. При цьому важливо, щоб учні усвідомлювали сутність кожної розумової дії (наприклад: зробити аналіз, означає розкласти, розібрати, поділити предмет на частини). Це допоможе дітям краще засвоїти термін і швидко зорієнтуватись у способі

виконання завдання. Корисним при цьому буде використання алгоритмів виконання розумових дій та демонстрація вчителем зразків їх застосування під час виконання конкретних завдань.

У полі зору вчителя має бути формування в учнів умінь стежити за усними відповідями однокласників, вказувати на помилки, перевіряти власні письмові роботи, знаходити і виправляти помилки на вивчені правила, виконувати роботу над помилками, оцінювати результати своєї навчальної діяльності. Для цього вчитель повинен постійно демонструвати учням зразки оцінювальних суджень, називати орієнтири, за якими здійснюється оцінювання.

Сучасний урок української мови радимо планувати і проводити так, щоб у процесі формування в учнів досвіду мовленнєвої діяльності відбувалось вивчення і застосування мовного матеріалу, здійснювались культурний розвиток, патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання дитини, розвивались її розумові здібності, бажання й уміння вчитися. Саме цій меті повинен підпорядковуватись добір методів, прийомів, форм організації навчальної діяльності, різноманітного навчального матеріалу.

Література

1. Гудзик І.П. Аудіювання українською мовою: Посібник / І.П. Гудзик. – К.: Педагогічна думка, 2003. – 144 с.
2. Гудзик И.Ф. Компетентносно ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школах с украинским языком обучения) / И.П. Гудзик. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2007. – 496 с.
3. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. С. 10-70.
4. Пономарьова К.І. Реалізація компетентнісного підходу в навчанні молодших школярів української мови. // Початкова школа. – 2010. - № 12. С. 49-52.